

Metonīmija plašsaziņas līdzekļos

Metonīmijas jēdziens un funkcijas

Par metonīmiju sauc nosaukuma pārnēsumu uz sakara pamata, proti, kādas lietas vai parādības nosaukumu izmanto citas lietas vai parādības nosaukšanai, kam ar pirmo ir kāds sakars. Tā, piemēram, teikumā *Visa zāle dziedāja līdzī vārds zāle* izmantots, lai nosauktu zālē sēdošos cilvēkus, bet teikumā *Vai šoreiz bija jālasa arī Čaks?* vārds *Čaks* attiecināts uz dzejnieka Aleksandra Čaka darbiem.

Metonīmijas raksturošanai izmantojami tie paši termini, kas atklāj metaforas struktūru. Arī metonīmijā ir **apzīmējošais** jeb vārds, kuru izmanto nosaukšanai (piemēros: *zāle* un *Čaks*), un **apzīmējamais** jeb īstenības lieta vai parādība, uz kuru vārds tekstā attiecināts (piemēros: zālē sēdošie cilvēki un Aleksandra Čaka darbi).

Metonīmija līdzās metaforai ir izplatīts vārdu atvasināto nozīmju rašanās veids valodā. Kā vairākkārt norādīts valodnieciskajā literatūrā, gandrīz visas atvasinātās vārdu nozīmes ir vai nu metaforiskas, vai metonīmiskas (Падучева 2004, 157; Cruse 2004, 110). Piemēram, vārda *galva* atvasinātā nozīme 'priekšmeta, auga augšējā, apaļā, pārsninātā daļa' (*naglas, pipes, āmura, magones galva*) ir metaforiska, jo tās pamatā ir līdzība pēc formas un novietojuma, turpretim nozīmes 'mati' (*mazgāt, sukāt galvu*), 'prāts, apziņa' (*gudra galva, cilvēks ar galvu*) un 'cilvēks, arī dzīvnieks kā skaitīšanas vienība' (*septiņu galvu liela ģimene, ganāmpulkā simts galvu*) (Latviešu valodas vārdnīca, 301–302) ir metonīmiskas, jo balstās uz sakaru starp galvu un matiem, galvu un prātu vai galvu un pašu cilvēku vai dzīvnieku.

Metonīmiska saikne starp parādībām ir tik pierasta un ikdienišķa, ka valodā nostiprinājušās metonīmijas vairs neuztveram kā nosaukuma pārnēsumu un, lietojot tādus izteikumus kā *katliņš vārās* (ūdens katliņā vārās), *veikals strādā* (veikala darbinieki strādā), *sakārtosim somu* (sakārtosim mantas somā), neapzināmies, ka to pamatā ir metonīmija. Metonīmisks nosaukuma pārnēsums lielākoties nav tik ekspresīvs kā metaforisks pārnēsums, jo balstās uz visiem zināmām lietu un parādību attiecībām, ir dabiskāks un nesaistās ar vispārināšanu.

Iepriekš minētie piemēri rāda, ka daudzos gadījumos metonīmija ļauj īsināt tekstu (*spainis tek, nevis ūdens tek cauri spainim*), tāpēc to bieži

izmanto sarunvalodā. Ir parasts veikalā, kafejnīcā un citur lūgt divas kafijas vai tējas, vienu mazo alu u.tml., ar to domājot divas tases vai vienu mazo glāzi dzēriena. Ja sakām, ka mums patīk vai nepatīk Rainis, Šekspīrs, Ziedonis, tad ar to domājam viņu darbus. Metonīmija ir svarīgs **valodas līdzekļu taupīšanas** jeb ekonomijas līdzeklis, tādēļ to mēdz saukt par lingvistiska slinkuma izpausmi.

Metonīmija ne tikai ļauj taupīt valodas līdzekļus, bet palīdz uztvērējam **identificēt** runas priekšmetu, pievēršot uzmanību kādai raksturīgai pazīmei. Izvēlētā pazīme no uztveres viedokļa parasti ir vieglākais ceļš uz nosaukamo lietu vai parādību, citiem vārdiem sakot, metonīmija atvieglo informācijas apstrādi. Piemēram, teikumā *Dodiet man vienu minerālūdeni!* (nevis *Dodiet man vienu pudeli minerālūdens*) pazīme, pēc kuras iespējams priekšmetu identificēt, ir nevis tā, ka dzēriens pildīts pudelēs, bet pudeles saturs.

Vienlaikus izvēlētā pazīme palīdz arī **raksturot** runas priekšmetu, proti, norāda, kurai pazīmei attiecīgā saziņas situācijā pievēršama īpaša uzmanība. Piemēram, metonīmiskā vārdu savienojumā *silta jaka* (jaka, kuru uzvelkot ir silti) priekšmets identificējams pēc tās pazīmes, kas noteiktā saziņas situācijā ir vissvarīgākā. Teikumā *Valdībā ir vajadzīgas gudras galvas* cilvēka apzīmēšanai izvēlēts tieši vārds *galva*, nevis kādas citas ķermeņa daļas nosaukums, jo galva asociējas ar prātu. Preses konferencē izskanējis teikums „*Lauku Avīze*” *vēl nav ieradusies* uzsver tās iestādes svarīgumu, kuru reportieris pārstāv (tātad tas nenozīmē gluži to pašu, ko, piemēram, „*Lauku Avīzes*” *reportieris Jānis Kalniņš vēl nav ieradies*). Raksturojošā funkcija īpaši spilgti izpaužas, ja metonīmiski lietots vārds izteicējā, piemēram, *Esmu pati uzmanība* (Ungerer, Schmid 2006, 131).

Vienā no mūsdienu valodniecības vadošajiem virzieniem kognitīvajā lingvistikā tiek uzsvērts, ka metonīmija bieži ir ne tikai nosaukšanas līdzeklis, bet arī **domāšanas paņēmieni**. Piemēram, ja sakām *nopirkt Pikaso* (nevis *nopirkt Pikaso gleznu*), domājam ne tikai par pašu mākslas darbu, bet arī par mākslinieku un viņa nozīmi mākslas vēsturē. Savukārt teikumā *Niksons bombardēja Hanoju* uzsvēta Niksona personīgā atbildība par notikušo (Лакофф, Джонсон 2008, 66).

Tātad metonīmija palīdz identificēt un raksturot runas priekšmetu, bet ne visas metonīmijas ir motivētas. Piemēram, *Universitātei vajag vairāk gudru galvu* ir motivēta metonīmija, turpretim *Universitātei vajag vairāk čaklu roku* – nemotivēta. Darbība universitātē ir joma, kur svarīgas cilvēku intelektuālās spējas, tāpēc saistība starp cilvēku un galvu ir loģiska, bet saistība starp cilvēku un rokām šajā kontekstā nav motivēta. Ir svarīgi, kāda ir pieredzes joma, kuru metonīmija aktivizē un kādas ir sabiedrības zināšanas par to (Ungerer, Schmid 2008, 128–129).

Vispārlietojamas, valodā nostiprinājušās metonīmijas ir saistītas ar visai sabiedrībai labi zināmām pieredzes jomām. Piemēram, vietas nosaukumu iedzīvotāju vai varas iestāžu vietā lieto bieži, jo iedzīvotāji un varas iestādes parasti pārstāv valsti, pilsētu vai citu teritoriālu vienību: *Visa Eiropa satraukusies par putnu gripas izplatību; Francija ir noraizējusies par jauniešu nemieriem; Jēvle nesen pasludināja sevi par vistālāko punktu ziemeļos, kur top viskijs; Brisele ir apsolījusi vienlīdzīgu ekonomisko politiku visām valstīm; Krievija būvēs divus gāzes vadus uz Ķīnu.*

Metonīmiskā nosaukuma pārnēsuma tipi

Daži izplatītākie metonīmiskā pārnēsuma tipi ir šādi:

- trauka nosaukums satura vietai vai otrādi (*Viņš izdzēra divas pudeles, Tējkanna vārās, Dodiet man vienu baltu kafiju*),
- autora nosaukums sacerējuma vietā (*Lasām Šekspīru, Es jūs piespiedīšu milēt Raini*),
- kontrolētāja vai vadītāja nosaukums kontrolējamā vietā (*Napoleons zaudēja cīņā pie Vaterlo*),
- vietas nosaukums tur atrodošos cilvēku vietā (*Klase atviegloti nopūtās, Viss ciems saskrēja skatīties*),
- vietas nosaukums iestādes vietā (*Iereibušos šoferus policija parasti nogādā Hospitāļu ielā*),
- vietas nosaukums ar to saistīta notikuma vietā (*Pēc Turīnas mūsu hokejisti daudzus savus atbalstītājus zaudēja, Pērlhārbora joprojām ietekmē ārpolitiku*),
- iestādes nosaukums ar iestādi saistītās darbības vietā (*Pagaidīsim līdz skolas sākumam*),
- darbības nosaukums darbības vietas vietā (*Lekcijā bija grūti nosēdēt, Viņa ir koncertā*),
- iestādes vai organizācijas nosaukums tajā strādājošo cilvēku vietā (*Rīt bibliotēka strādās līdz vieniem, Dailes teātris lieliski uztvēris Šekspīra garu*),
- valsts nosaukums valdības vietā (*Izraēlas viedoklis šajā jautājumā nav skaidrs*),
- laika posma nosaukums notikuma vai paveicamā ceļa posma vietā (*Pastāsti par vakardienu! Šis mirklis izšķīra viņa likteni, Viņš dzīvo piecas minūtes no universitātes*),
- jūtu nosaukums jūtu objekta vietā (*Vakar satiku savu pirmo mīlestību*),
- mācību priekšmeta nosaukums uzdevuma vietā (*Vai matemātiku izpildīji?*),
- materiāla nosaukums no tā izgatavotas lietas vietā (*Man patīk*

nēsāt zeltu, nevis sudrabu, Mūsējie šogad izcīnīja tikai vienu bronzu),
 • daļas nosaukums veselā vietā vai otrādi – šāda tipa metonīmijas sauc par **sinekdohām** (*Viņam jāpabaro daudzās mutes, Zālē bija tikai pazīstamas sejas*).

Var veidoties arī metonīmisku pārnese virknes, piemēram: vieta – iestāde – darbinieki (*Volstrīta ir panikā, Kremlis klusē, Baltais nams neatbild*).

Jāpiebilst, ka visaptverošu un nepretrunīgu metonīmiju klasifikāciju, visticamāk, nav iespējams izveidot. Vairākus iepriekš minētos metonīmiju tipus var skaidrot arī citādi, piemēram, metonīmiju „valsts nosaukums valdības vietā” varam traktēt arī kā daļas un veselā attieksmju izpausmes, jo valdība ir daļa no valsts.

Daļa metonīmiju ir universālas, raksturīgas daudzām pasaules valodām, citas raksturīgas tikai dažām valodām. Piemēram, krievu valodā mēdz vienā vārdā saukt darbību un darbības rezultātu vai līdzekli (*sooruženije* ‘būvēšana, celšana’ un ‘būve, celtnē’, *upakovka* ‘iepakošana’ un ‘iepakojums’). Latviešu valodā minētās nozīmju atšķirības parasti izsaka, izmantojot atšķirīgus vārddarināšanas līdzekļus (piemēram, *izstrāde* – darbība, *izstrādne* – rezultāts).

Metonīmijas dažādos valodas paveidos

Kā iepriekš minēts, metonīmiju plaši izmanto sarunvalodā, jo īpaši profesionālajā valodā, galvenokārt īsuma labad. Par piemēru var minēt viesmiļa teikto: *Sestais galdiņš pasūtīja kolu* (tātad klients pie sestā galdiņa), vai par anekdoti kļuvušus uzrakstus gan uz frizētavas durvīm: *Bārdas dzišana ar galvas griešanu* (tātad matu griešanu), gan petrolejas izsniegšanas punktā: *Pilsoņiem ar gariem kakliem petroleju neizsniedz* (tātad pilsoņiem, kuriem ir pudeles ar gariem kakliem).

Metonīmiju izmanto arī zinātnes valodā. Samērā plaši izplatīta ir metonīmiska terminu daudznozīmība, kad vienā vārdā sauc gan zinātnes nozari, gan tās izpētes objektu. Piemēram, terminam *gramatika* ir divas nozīmes: ‘valodniecības nozare, kas pēta valodas gramatisko sistēmu’ un ‘valodas gramatisko parādību kopums’ (Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca, 131–132). Zinātniskos tekstos metonīmija var būt arī viens no līdzekļiem, ko izmanto, lai mazinātu subjektivitāti, atsvešinātu tekstu no autora: *valodas materiāls parāda .., pētījums atsedz parādības cēloņus* u. tml. (patiesībā to dara teksta autors, balstoties uz valodas materiālu vai pētījumu).

Plašsaziņas līdzekļos sastopamies ar daudzveidīgu metonīmiju izmantojumu, jo, kā iepriekš norādīts, metonīmiju var izmantot gan teksta īsināšanai, gan nosauktās parādības vieglākai identificēšanai,

gan raksturošanai. Tāpat metonīmija līdzīgi metaforai var būt arī mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis, kas koncentrētā veidā izsaka bagātu saturu, raisa uztvērējā asociācijas: *Koķeta viltība, jutekliskums un drosme tērpjas melnās mežģinēs un koši sarkanās augstpapēžu kurpēs. Pielaiķo tās un dodies dēkās ..* (Santa). Metonīmiju var veiksmīgi izmantot virsrakstos, kur nepieciešams gan lakoniskums, gan saturiska ietilpība: *Ūdre bauda Maskavu* (lr).

Vienā no plašsaziņas līdzekļu žanriem – reklāmās – uzskatāmi redzams, ka metonīmija reizē var būt gan valodas līdzekļu taupīšanas līdzeklis, gan mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis: *Nokod labu garastāvokli!* (nokožot šokolādi, radīsies labs garastāvoklis), *Aizmet savas resnās drēbes!* (aizmet drēbes, kuras tu vilki, kad biji resna), *Pārskaiti sev Audi!* (pārskaiti sev naudu, par kuru varēsi iegādāties Audi), *Visgaršīgākā aizsardzība taviem zobiem* (zobu pasta, kas aizsargā zobus, ir visgaršīgākā), *Sāc jaunu, veselīgāku, slaidāku dzīvesveidu jau šodien!* (sāc dzīvot tā, lai kļūtu slaidāka). (Par metaforu un metonīmiju lietojumu reklāmās plašāk sk. Lokmane 2009.)

Nemotivēts metonīmiju lietojums

Plašsaziņas līdzekļos sastopam arī ne mazumu nemotivētu metonīmiju. Raksturīgi, ka nemotivētas, vairumam valodas lietotāju svešas metonīmijas nereti izraisa smaidu, jo tiecamies tās uztvert tiešā, nevis pārnestā nozīmē: *Viesturs šovakar bija īpaši īss un korekts* (TV Panorāma) (Viestura teiktais bija īss), *Es pašlaik esmu ļoti nekonkrēts* (Bez tabu) (Es pašlaik runāju/izsakos nekonkrēti), *Viktors Lapčenoks pašlaik ir septītais labāk pārdotais mākslinieks mūsu valstī* (Bez tabu) (Viktora Lapčenoka dziesmu ieraksti ir septītajā vietā pēc pārdošanas apjoma?). Nemotivētās metonīmijās sakars starp apzīmējošo un apzīmējamo nav pašsaprotams, tāpēc grūti uztverams, un vārda tiešā nozīme nāk prātā pirmā.

Teksta īsuma dēļ avižu virsrakstos un reklāmās tiek lietotas ne visai veiksmīgas sarunvalodas metonīmijas: *Neizmeklēs lietas noplūdi* (Diena). Var nopludināt informāciju par krimināllietu, nevis pašu lietu. Sarunvalodas iespaidu atstāj arī vārda *bakalaura* lietošana bakalaura grāda apzīmēšanai: *Galva arī pēc bakalaura paliek galva, nevis putekļu krātuve!* (lr).

Daudz metonīmiju sastopam sporta komentāros, jo tās ir sporta profesionālās leksikas daļa, tomēr uztvērējam, kas šajā jomā nav speciālists, specifiskas sporta metonīmijas šķiet nemotivētas.

Lietu vai personu nosaukumi, kuros izmantota viena raksturīga īpašība, lai norādītu uz visu objektu, ir metonīmiski. Šādus nosaukumus varētu uzskatīt par daļas un veselā attieksmju izpausmi jeb sinekdohu (Ungerer, Schmid 2006, 155). Nosaukuma veidošanai vienlaikus var

izmantojot vārddarināšanas līdzekļus. Piemēram, ir zināms, ka trīs punktu metienus basketbolā sauc par *trijniekiem* vai *trīnīšiem*, bet soda metienus – par *sodiņiem*: .. *kad ar labo roku treniņā iemetu pirmo **trijnieku**, biju pārlaimīga* (Sporta Avīze)¹. Neparastāk un mazliet komiski šķiet, ka futbola bumbu un hokeja ripu sauc par *apaļumu*, jo tas rada asociācijas ar vārda *apaļums* sarunvalodas nozīmi ‘apaļīga ķermeņa daļa’: .. ***apaļums**, nevienu neskāris, negaidīti nokļuva vārtu tīklā* (Neatkarīgā), .. *sekoja piespēle uz centru, kur kaučuka **apaļums** trāpīja pa slidu Marekam Stālam un ielidoja Henrija Lundkvista cietoksni* (Neatkarīgā).

Metonīmisks pārnese var notikt arī bez vārddarināšanas līdzekļu izmantošanas, piemēram, ja centra spēlētāju sauc vienkārši par centru: *Vienīgais nominālais **centrs**, kurš regulāri spēlē* (Zaķis), *savāc 3,8 atlēkušās bumbas un ir 7–10 cm īsāks par oponentiem* (Sporta Avīze). Dažos gadījumos metonīmisks pārnese rodas regulāra kāda vārda izlaiduma jeb elipses dēļ: .. *bet tad sasitu galvu un **fizisko** [formu?] ļoti ilgi netrenēju* (Neatkarīgā), *Te vēl Elīna Babkina laukuma vidū pamanās pazaudēt bumbu, ļaujot Samšei aizskriet **ātrajā** [uzbrukumā]* (Neatkarīgā), *Es uzskatu: labāk lai tad samet **garie** [spēlētāji], bet galvenais, lai spēli nedabū sajast **ārejie** [spēlētāji]* (Sporta Avīze). Juzdami, ka tekstā ir kāds nozīmes pārnese, žurnālisti metonīmiski lietotu vārdu dažkārt liek pēdējās, kaut gan tas lietas būtību nemaina un teikto nepadara labāk saprotamu: .. *spēlētāji regulāri kavēja bumbas kustību, pieļaujot pavisam brīvus metienus un regulāri nogulēja mājnieku „**ātros**”* (Sporta Avīze), *Kad Latvijas izlase gatavoja spēlēm ar potenciāli stiprākām izlasēm, nereti tiek uzsvērts, ka nedrīkst zaudēt „**ātros vārtus**”* (Sporta Avīze). *Ātrie vārti* ir vārtu zaudējums vai guvums drīz pēc spēles sākuma.

Ir dzirdētas un vairumam saprotamas metonīmijas, ka kamaniņu trase ir *ātra* vai *lēna*, bet izrādās, ka tā var būt arī *rupja* vai *maiga*: *Mūžīgi ir tā, ka no **rupjajām trasēm** atbraucot uz **maigajām**, es par daudz pārgriežu* (Neatkarīgā). Neprofesionālis tikai aptuveni var nojaust, kas ar to domāts, – laikam nepieciešams vājāk vai spēcīgāk griezt kamanas. Iespējams, ka šie vārdu savienojumi uztverami metaforiski, proti, kamaniņu trasi iztēlojamies kā rupju vai maigu cilvēku.

Teksta uztveri var apgrūtināt tas, ka lietotas vairākas metonīmijas vienlaikus (var būt izmantotas gan vairākas atsevišķas metonīmijas, gan vairākpakāpju nosaukuma pārnese): *Ir kādas desmit **valstis**, kuras var **iebraukt pirmajā trijniekā*** (Sporta Avīze), *Piloti ir kādi piecpadsmit, kuri var **iebraukt medaļās*** (Sporta Avīze). Ar vārdiem *medaļa* un *trijnieks* ir nosauktas trīs godalgotās vietas, ar *iebraukšanu* šajā godalgotajā vietā

¹ Rakstā izmantoti piemēri no Ilzes Vāveres bakalaura darba *Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi sporta ziņās*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008.

jāsaprot tik ātrs nobrauciens bobslejā, ka finišējot tiek iegūta godalgota vieta, turklāt to dara nevis pati valsts, bet noteiktas valsts sportisti.

Nemotivētas, ar profesionālās valodas īpatnībām saistītas metonīmijas ir izplatītas kosmētikas līdzekļu reklāmās. Tās bieži saistītas ar nevajadzīgu abstraktu nojēgumu konkretizāciju: *5 patīkami, sulīgi, īpaši **mirdzoši** un **caurspidīgi** šķidrā lūpu spīduma **toni*** (Oriflame katalogs). Mirdzošs un caurspīdīgs ir pats lūpu spīdums, tāpat viela, nevis tonis. *Abrazīvās vai skābās **formulas**, tāpat kā jaunie produkti, pie kuriem tava āda nav pieradusi, var to **kairināt*** .. (Cosmopolitan). Formula ir abstrakts jēdziens, tā nevar kairināt ādu. Savukārt lūpu krāsas reklāma **Noturīga un izcili **zidaina sajūta** (Oriflame katalogs) acīmredzot jāsaprot šādi: ja uzklājam noturīgu un zidainu lūpu krāsu, sajūta ir „noturīga” un „zidaina”.**

Virkne nepārdomātu metonīmiju ir gan runātajās, gan rakstītajās laika ziņās. Vienas pieredzes jomas elementi runātāja apziņā ir cieši saistīti, tāpēc nemanot varam sākt lietot vienu nosaukumu cita vietā. Kaut gan saprašanos tas neapgrūtina, literārajā valodā tas tomēr nebūtu vēlams, jo zūd izteiksmes precizitāte. Līdzīgi kā nereti aplam sakām **lētas cenas** (patiesībā lētas ir preces, bet cenas ir zemas), tā laika ziņās dzirdam un lasām, ka *Gaisa **temperatūra sasils līdz pat 25 grādiem*** (TV3) (sasilst gaiss, nevis temperatūra). Metonīmijas un metaforas kombinējums saskatāms teikumā *..**vidējā temperatūra pasaulē ir uzstādījusi jaunu **siltuma rekordu***** (lr) – sasilt var tikai gaiss, kura nosaukšanai metonīmiski lietots vārds *temperatūra*, savukārt siltais gaiss tiek personificēts apgalvojumā, ka tas var uzstādīt rekordu.

Nereti metonīmiju lietojums padara tekstu pārāk nekonkrētu. Valsts nosaukumu var lietot ne tikai iedzīvotāju vai valdības, bet arī citu ar valsti saistītu nojēgumu nosaukšanai. Tomēr dažkārt būtu nepieciešams precizēt, par ko tieši ir runa, lai teikums būtu vieglāk uztverams: *Kamēr Latvija mocījās ar **Šanhajas Expo paviljona uzstādīšanu, **Ķīna turpināja augt par 10% gadā***** (lr) (labāk – *Ķīnas ekonomika turpināja augt*).

Sejas nosaukšana cilvēka vietā, kā piemērā *Sabiedrībā zināmu seju esot bijis maz*, noteiktā lietojumā uzskatāma par motivētu, konvencionālu metonīmiju. Kā uzsver kognitīvās lingvistikas pārstāvji, metonīmija *seja* – cilvēks ir kultūras piederums: lai iegūtu priekšstatu par to, kāds izskatās cilvēks, skatāmies galvenokārt uz seju, nevis citām pazīmēm (Лакофф, Джонсон 2008, 63). Tomēr šādu metonīmiju lieto galvenokārt tad, ja grib uzsvērt, ka cilvēks ir vai nav pazīstams, un to nevajadzētu padarīt par modes vārdu. Daudzas plašai sabiedrībai zināmas personas sauc gandrīz tikai par *TV sejām, reklāmas sejām, TV šovu sejām, TV ziņu sejām* un tamlīdzīgi: *Ar jaunu matu griezumu visus negaidot pārsteigusi priekšapmaksas sarunu kartes „Zelta zivtiņa” **reklāmas seja** Jana..* (Vakara Ziņas), ***TV seja** Anna*

Rozīte (Santa). Iespējams, žurnālistiem ir vieglāk lietot šādu vispārīgu nosaukumu, jo nav nepieciešams konkretizēt personas nodarbošanos, bet pašiem nosauktajiem šāds vienpusīgs apzīmējums diez vai ir tikams, proti, par vienīgo svarīgo īpašību tiek uzskatīta viņu daudz redzētā seja.

Vēlēšanās tekstu īsināt un reizē nespēja formulēt darītāja nosaukumu novedusi pie arvien plašāka tādu metonīmiju izmantojuma kā *Teksts un foto Ivars Āboliņš* (Klubs), *Avots: Katrīna Kardināla, Dr. Psihol.* (Cosmopolitan), *Teksts – Ieva Alberte, Foto – Jānis Saliņš* (lr). Labāk būtu norādīt, ka minētās personas ir teksta vai fotogrāfiju autori.

Valodnieciskajā literatūrā vairākkārt norādīts, ka vienskaitļa formas lietošana daudzskaitļa vietā un otrādi arī saistīta ar metonīmiju, precīzāk, tās paveidu sinekdohu (Лакофф, Джонсон 2008, 62). Piemēram, ja vārdu, kas nosauc diskretu (tātad atsevišķu, norobežotu) objektu, lieto kā vielas nosaukumu vai abstrakta jēdziena nosaukumu vienskaitlī, šāda lietojuma pamatā ir metonīmija: *I can hear too much cello and not enough violin* (burtiski – *Es dzirdu pārāk daudz čella un pārāk maz vijoles*). Šajā piemērā mūzikas instrumenta nosaukums lietots skaņas nosaukšanai (Ungerer, Schmid 2006, 331).

Vispārinātā (sugas) nozīmē dažādās pasaules valodās mēdz lietot gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formas: **Modernais cilvēks** skatās tikai uz nākotni, **Mūsdienu teātris** ir komercializējies, **Papagaiļi** dzīvo ilgi. Te katrā valodā izveidojušās savas respektējamas tradīcijas, tāpēc latviešu valodā ļoti konkrētu lietu nosaukumus vispārinātā nozīmē pēc krievu valodas parauga nebūtu vēlams lietot vienskaitlī, kā tas vērojams vairākos veikalu skatlogos: **Visai precei atlaide 30%** (vēlams – *visām precēm atlaide 30%*).

Pēdējā laikā plašsaziņas līdzekļos vērojama arī pretēja tendence – daudzu abstraktu jēdzienu nosaukumi, kurus vispārīgās nozīmes dēļ lieto tikai vienskaitlī, parādās daudzskaitļa formās (par netradicionālu daudzskaitļa formu lietojumu sk. šajā izdevumā arī Dainas Nitiņas rakstā). Visbiežāk daudzskaitlī tiek lietoti vārdi, kas nosauc kādu darbību, tādējādi tie zaudē vispārīgumu un apzīmē konkrētu notikumu: .. *mēs vairs nespējam uztaisīt kaut kādas skandalozas rīcības, izmantojot spēka struktūras ..* (Neatkarīgā), *Es domāju, ka mēs savas dzīves laikā atdodam savu individuālo brīvību kaut kādām virzībām, kuras var būt ļoti aplamas, var novest pie nozieguma* (lr), .. *varbūt krīzes apstākļos, kad visur budžeti ir saspiesti, ar kontrolējošām darbībām varētu nesteigties?* (Neatkarīgā). Minētajos piemēros vajadzētu lietot vienskaitļa formas, tā saglabājot vispārinājumu.

Konkrētas nozīmes vārdu *lieta* un *tiesa* vietā palaiķam lieto vispārīgos un nozīmes ziņā neatbilstošos *lietvedība* un *tiesvedība*: *Septiņos gadījumos auditori – šajā gadījumā tie ir Labklājības ministrijas (LM) speciālisti – ir uzsākuši šādas lietvedības* (Neatkarīgā), *Kopumā sāktas 11*

administratīvās **lietvedības** par personu atrašanos narkotisko vai psihotropo vielu ietekmē .. (Diena), *Pat tad, ja iztiksim bez zaudētām tiesvedībām, svarīgākais jautājums ir – ar cik lieliem zaudējumiem nemākulīgā bankas pārņemšana būs beigusies?* (Ir). Vārdnīcā norādīts, ka abi vārdi lietojami vienskaitlī: *lietvedība* ir 'iestādes dokumentēšanas (dokumentu sastādīšanas, kārtošana u.c.) sistēma' (Latviešu valodas vārdnīca, 597), savukārt *tiesvedība* – 'likumā noteikta tiesas procesa kārtība' (Latviešu valodas vārdnīca, 1093).

Bieži bez kādas vajadzības daudzskaitlī lieto vārdu *risks*, iespējams, lai uzsvertu, ka risks var izpausties dažādi: *To izdarīja tikai šogad martā, pamatojot ar starptautisko konsultantu „Nomura” ieteikumu, nevis detalizēti izskaidrojot visus scenārijus, riskus, izmaksas* (Ir).

Arī daudzos citos nemotivētu metonīmiju lietojuma gadījumos pamatā ir vispārīgā un konkrētā jaukšana, precīzāk, nevēlama abstraktu nojēgumu konkretizācija, piemēram, ceļu uzraksta *Ziepniekkalna virziena rekonstrukcija* vietā būtu vēlams *Ziepniekkalna virziena ielu rekonstrukcija* vai *lelu rekonstrukcija Ziepniekkalna virzienā*.

Nereti vērojams, ka vārdus *suga* un *šķirne* lieto tur, kur labāk iederētos konkrēts dzīvnieku nosaukums: *Šī pitonu suga, kas sastopama Sidnejā, nav indīga* .. (labāk – *šīs sugas pitoni nav indīgi*), *Amatas novada „Zaķīši” .. slaveni ar trušu dārzu. Dažādās šķirnes apskatāmas būrišos* .. (SestDiena). Precīzāk būtu teikt, ka būrišos apskatāmi dažādu šķirņu truši. Nemotivēts vispārinājums ir arī nākamajā piemērā: *Atvadu sveicienus izstieptiem kakliem māj zosu ģimīja un baltu pilišu kārtīgā virtene* diķī (SestDiena). Atvadu sveicienus māj pašas pīles, nevis piļu virtene.

Vispārīgas nozīmes svešvārdus *arhitektūra*, *ģeogrāfija*, *ģenētika*, kas nosauc zinātņu nozares, lieto tur, kur daudz labāk iederētos vārdi *māja*, *teritorija* un *ģēni*: *Vasarnīca Pabažos .. Smalka, tīra un iedvesmojoša arhitektūra, kurā es labi izgulēju* (Ir), *Es apbrīnoju pasaules arhitektus, kas strādā tik plašā ģeogrāfijā, kā viņi spēj kontrolēt savu ideju realizāciju?* (Ir), *Holšteinas melnraibo govju ģenētika* veidota tā, lai piens satur vairāk olbaltumvielas un mazāk tauku .. (Ir).

Vispārīgā un konkrētā sajaukums vērojams šādā teikumā: *Visām avārijā cietušajām personām bijusi nepieciešama neatliekamā palīdzība, kas arī vēlāk notikuma vietā ieradusies* (Delfi). Teikuma pirmajā daļā vārdu savienojums *neatliekamā palīdzība* lietots ar vispārinātu nozīmi 'darbība, kas .. atvieglo (kādam ko)' vai 'medicīnisku pasākumu kopums' (Latviešu valodas vārdnīca, 756), savukārt otrajā teikuma daļā šī vārdu savienojuma aizstājējs vietniekvārds *kas* attiecināts uz medicīniskās organizācijas pārstāvjiem.

Vārdu *skaitļi* un *cipari* jaukšanas pamatā arī ir metonīmija: *Protams,*

ja paskatāmies uz „Rolling Stones”, tas vienai rokgrupai ir kārtīgs vecums. Šausmas mani nepārņem; esmu pilnīgi neitrāls pret **cipariem** (SestDiena) (precīzāk – skaitļiem), Informējam par uzziņu dienesta trīsciparu numura maiņu uz **četrzīmju ciparu** (pareizi – četrzīmju vai četrciparu numuru).

Iestādes nosaukums darbinieku nosaukšanai tiek izmantots bieži un pamatoti, tomēr dažkārt šādas metonīmijas liekas komiskas: „**Straupe**” ir raksta vērtā, jo **nemauro kā neslauktas govīs un nebrauc uz Rīgu pikētēt, bet saimnieko klusi un gudri** (Ir). Metonīmija iestāde – darbinieki raksturo darbiniekus saistībā ar to tiešajiem pienākumiem, tāpēc ekspresīvais salīdzinājums (*nemauro kā neslauktas govīs*) un piketa pieminēšana šajā gadījumā ir pretrunā ar metonīmijas dabu.

Tikpat komiskas ir vairākas citas metonīmijas, kurās sakars starp apzīmējamo un apzīmējošo ir grūti konstatējams. Par piemēru var minēt šādu virsrakstu: **Svinīgās jēra ribiņas** (Ir). Tālāk tekstā lasām: *Kad Latvijā viesojas citu valstu galvas, vizītes oficiālajā darba kārtībā noteikti ir svinīgās vakariņas un uzzinām, ka šoreiz vakariņās augstajiem viesiem pasniegtas jēra ribiņas. Savukārt apakšvirsraksta **Izdemolētā senioru erotika** (Vakara Ziņas) jēga atklājas tikai raksta beigās: „Penthouse tika raksturota kā „erotiska izklaides vieta cilvēkiem cienījamā vecumā.”. kluba telpās notikusi zādzība un demolešana.*

Frazeoloģisms *sabiezināt krāsas* neparasti un ne visai veiksmīgi transformēts šādā metonīmijā: *Izglītības un zinātnes ministre Tatjana Koķe: **jautājums** par mācību grāmatu un darba burtnīcu iegādi tiek pārlieku **sabiezināts*** (Diena).

Nāvējošs var būt šāvieni, bet nākamajā piemērā saistība starp apzīmējošo (mēnesi, tātad laika posmu) un apzīmējamo (šāvieniem) nav pašsaprotama, tāpēc teikums ir komisks: *Oktobris ASV armijai bijis **nāvējošākais mēnesis*** (TV Panorāma).

Iespējams, ka metonīmija ir arī šāda neskaidra vārdu savienojuma pamatā: *Sergejs Eizenšteins un Jesaja Berlins arī piedzima Rīgā, bet, lai **viņi notiktu**, viņiem bija no Rīgas jāaizbrauc* (Ir). (Varbūt autors gribējis teikt – *lai ar viņiem kaut kas nozīmīgs notiktu?*)

Tātad metonīmijas plašsaziņas līdzekļos lieto gan teksta īsināšanas, gan (ne vienmēr veiksmīgu) māksliniecisku meklējumu dēļ. Nemotivētas metonīmijas liecina arī par neprasmīgu, neiederīgu profesionālās sarunvalodas vai pat profesionālā žargona lietojumu, kā arī par konkrētā un abstraktā jaukšanu vai, precīzāk, abstraktu nojēgumu nevēlamu konkretizāciju.

1. Cruse, A. *Meaning in language*. Oxford : Oxford UP, 2004.
2. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006.
3. Lokmane, I. Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. No: *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga : LU, 2009, 89.–97. lpp.
4. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. LU LaVI, VVA. Rīga : Madonas poligrāfists, 2007.
5. Ungerer, F., Schmid, H.-J. *An introduction to cognitive linguistics*. Pearson, Longman, 2006.
6. Лакофф, Дж., Джонсон, М. *Метафоры, которыми мы живём*. Москва : URSS, 2008.
7. Падучева, Е. В. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва : Языки славянской культуры, 2004.